

ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนา*

The Belief in Buddha in lanna's Socio-culture

พระนกร ปณฺทวชิโร (ปรังกร), พระครูพิพรรตสาร (บุญช่วย สิริบุญโร), พูนชัย ปันธิยา¹

และวิโรจน์ อินทนนท์²

Phra Nakorn Paṅṅkāvajiro (Prangrit), Phrakru Pipitsutāton (Boonchuay Sirindharo),

Poonchai Pantiya and Viroj Inthanon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่¹

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus, Thailand

Chiang Mai University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: nantaperi@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา 3) เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์เนื้อหาแล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นคำเรียกขานผู้ที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วเท่านั้น โดยพระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและปัจเจกพุทธเจ้า ทั้งนี้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะผ่านการบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์มาก่อน เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์แล้วจึงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมาพระสงฆ์ล้านนาได้แต่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เทศนา จึงทำให้ชาวล้านนารับรู้ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยความเชื่อที่แตกต่างนั้นได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ที่แต่งในลังกา ส่วนความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสังคมวัฒนธรรมล้านนา เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีบุญญาธิการ ทรงมีพุทธานุภาพเหนือพลังอำนาจจักรกลในท้องถิ่น และเชื่อว่าพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ด้วยสภาวะที่เป็นวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ ชาวล้านนาจึงเคารพ ยำเกรง และเชื่อมั่นในพุทธานุภาพ

คำสำคัญ: ความเชื่อ; พระพุทธเจ้า; สังคมวัฒนธรรมล้านนา

*ได้รับบทความ: 9 มกราคม 2562; แก้ไขบทความ: 24 เมษายน 2562; ตอรับตีพิมพ์: 29 พฤศจิกายน 2562

Received: January 9, 2019; Revised: April 24, 2019; Accepted: November 29, 2019

Abstract

The research is of three objectives: 1) to investigate the belief of Buddha which appeared in the Theravada Buddhist Scriptures; 2) to explore the belief of Buddha in Lanna Buddhist literatures; 3) to analyze the Buddha in Lanna's socio-cultural belief. This research was conducted by a qualitative research method using the content analysis and descriptive writing.

Research findings were as follows: in Theravada Buddhist scriptures stated that the term "Buddha" was merely used for the one who attained enlightenment. The Buddha is divided into two types i.e. the Buddha; Fully Enlightened One and Paccekabuddha: Individually Enlightened One. In this regard, all Buddha must pass through the practice of being a Bodhisattva-the Buddha To Be. In addition, all the Buddha will always be predicted by the Buddha any one time. Later, Lanna monks composed the Buddhist literature works to preach. Thus, it was causing the Lanna people to recognize the belief in the Buddha, both consistent and different from the Tipitaka and Commentaries. The different beliefs were influenced by the scriptures written in Sri Lanka. The Buddha in Lanna's socio-cultural belief, the Lanna Buddhist people believe that the Buddha had made the great meritorious deeds, He had a supernormal powers over the local mysteries and still exists in the state of the holy spirit. Therefore, Buddhists in Lanna respect, reverence and believe in the Powers of the Buddha.

Keywords: Belief; Buddha; Lanna Socio-Cultural Belief

1. บทนำ

พระพุทธเจ้าเป็นระบบความเชื่อชนิดหนึ่งที่มีประวัติปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา อันเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่เหล่าพระสงฆ์สาวกได้ใช้เป็นฐานในการรักษาและสืบทอดความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าจากรุ่นสู่รุ่นมาอย่างยาวนาน โดยแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ที่ได้รับการสักการบูชาจากเหล่าเทพดา

มนุษย์ และอมมนุษย์ เพราะทรงมีพระปรีชาในการสอนธรรมะที่ยอดเยี่ยมจนประสบความสำเร็จโดยเปลี่ยนจากบุดูชนเป็นกัลยาณชนและอริยชนในที่สุด ครั้นเมื่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าได้เผยแผ่เข้าสู่สังคมวัฒนธรรมล้านนาจนหยั่งรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวล้านนา โดยเฉพาะในช่วงที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรล้านนานั้น พระสงฆ์ล้านนาได้แต่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

ภาษาบาลีจำนวนหลายเรื่อง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21 (Likitanon, 1991) นอกจากนั้นยังได้แต่งวรรณกรรมส่วนหนึ่งแบบนิสสัย คือยกภาษาบาลีขึ้นตั้งแล้วแปลด้วยสำนวนล้านนาสลับกันไป และแต่งด้วยสำนวนโวหารล้านนาทั้งผูก โดยนำเสนอความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นแกนหลัก เช่น วรรณกรรมสมุทรวิปาก ชินมหานิทาน จามเทวีวงศ์ มูลศาสนา ปฐมสมโพธิ ปัญญาสาตก ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น ทำให้ชาวล้านนารับรู้ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าผ่านวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ล้านนาที่พระสงฆ์ใช้เทศนาในโอกาสต่างๆ

สิ่งที่น่าสนใจ เมื่อชาวล้านนาได้รับรู้ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าแล้วมีปฏิสัมพันธ์ยึดโยงในวิถีชีวิตประจำวันที่มีลักษณะผสมกับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นล้านนา ทำให้ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้ามีลักษณะเฉพาะถิ่นล้านนาที่นอกจากจะเป็นพระศาสดาแล้วยังดำรงอยู่ในฐานะผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังอำนาจเหนือความเชื่อดั้งเดิมทั้งปวง ปัจจุบันความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในลักษณะดังกล่าวยังมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนา ดังจะเห็นได้จากการผลิตซ้ำเรื่องราวของพระพุทธเจ้าผ่านประเพณีพิธีกรรมรูปแบบต่างๆ ทำให้ชาวล้านนาได้ใช้ประโยชน์จากความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจรรโลงสังคม

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา

3. เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารร่วมกับการจัดเก็บข้อมูลภาคสนามและสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นล้านนาแบบไม่มีโครงสร้าง โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์พุทธปภินณกัณฑ์ คัมภีร์มหาปทานสูตร คัมภีร์ลักขณสูตร คัมภีร์จักกวัตติสูตร คัมภีร์มหาปริณิพพานสูตร คัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี คัมภีร์ปรมัตถทีปนี คัมภีร์สมังคลวิลาสินี คัมภีร์ มรุตตถวิลาสินี และคัมภีร์ปัญจสุทนี เพื่อศึกษาความหมาย การบำเพ็ญบารมี การตรัสรู้ และความเชื่อหลังพุทธปรินิพพาน อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิที่ใช้เผยแผ่ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา ได้แก่ สมุทรวิปาก ชินกาลมาลีปกรณ์ ปฐมสมโพธิ ชินมหานิทาน ตำนานมูลศาสนา สำนวนล้านนา ตำนานพระเจ้าเลียบโลก และปัญญาสาตก เพื่อศึกษาความสอดคล้องและความแตกต่างของความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนากับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสังคมวัฒนธรรมล้านนา อันเป็นพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ จากการจัดเก็บ

ข้อมูลภาคสนามและการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่น
แบบไม่มีโครงสร้าง

4. สรุปผลการวิจัย

1. ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท หลังพุทธปรินิพพาน เหล่า
สาวกได้รักษาและสืบทอดความเชื่อเรื่องพระพุทธ
เจ้าผ่านกระบวนการสังคายนา พระธรรมวินัย
โดยเฉพาะฝ่ายเถรวาทได้จารึกพระธรรมวินัยลงสู่
ใบลานครั้งแรกครบบริบูรณ์ทั้ง 3 ปีฏก เรียกว่า
พระไตรปิฎก เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ 5 พ.ศ. 450
(Promlert, 2009 : 56) ภายหลังพระเถระจารย์ได้
แต่งคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส
เพื่ออธิบายขยายความคัมภีร์พระไตรปิฎกและ
คัมภีร์ที่แต่งถัดมาโดยลำดับ

1.1 ความหมายและประเภทของ
พระพุทธเจ้า คำว่า พระพุทธเจ้า มีรูปศัพท์ภาษา
บาลีว่า พุทธ หมายถึงผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิก
บานแล้ว เป็นคำนามที่ใช้เรียกขานผู้ที่ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าแล้วเท่านั้น พระพุทธเจ้ามีจำนวนมาก
บังเกิดต่อเนื่องทั้ง 3 กาล ได้แก่ อดีตพุทธเจ้า
ปัจจุบันพุทธเจ้า และอนาคตพุทธเจ้า แต่ไม่บังเกิด
ขึ้นพร้อมกัน หากจำแนกตามลักษณะของพุทธ
ภาวะมี 2 ประเภท คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและ
พระปัจเจกพุทธเจ้า (A.I., (Thai) 20/57/98)

1.2 การบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ผ่านการบำเพ็ญบารมีเป็น
พระโพธิสัตว์มาก่อน เมื่อบำเพ็ญธรรมสมโภช 8
บริบูรณ์แล้ว พระโพธิสัตว์จักได้รับพุทธพยากรณ์
จากนั้นจึงเปลี่ยนสถานภาพเป็นพระนิยตโพธิสัตว์

โดยยังบังเกิดอยู่ในสังสารวัฏ แต่จักไม่บังเกิดเป็น
สัตว์เดรัจฉานที่มีกายเล็กกว่านก ใหญ่กว่าช้าง หาก
บังเกิดเป็นมนุษย์ จักไม่เป็นคนวิกลจริต ไม่เป็นสตรี
ไม่บกพร่องทางเพศ (Kh.Bv., (Thai) 9/2/691)
นอกจากนั้นทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรมอย่าง
ยิ่งยวด 10 ประการ แบ่งออก 3 ระดับ คือ บารมี 10
(ขั้นต้น) อุปบารมี 10 (ขั้นกลาง) และปรมัตถบารมี
10 (ขั้นสูงสุด) รวมเป็นบารมี 30 (สมมติสบารมี)

1.3 การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อ
พระนิยตโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมแล้วจัก
ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก่อนรับปฏิญญาของเหล่า
เทพยดาเพื่อลงมาอุบัติ พระนิยตโพธิสัตว์จะ
พิจารณาปัญจมหาวิโลกนะ 5 ประการ เพื่อตรวจ
ดูความพร้อมของกาลเวลา สถานที่ และสิ่งที่
เกี่ยวข้องต่างๆ อันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการตรัสรู้
และปฏิบัติพุทธกิจให้สำเร็จ (Kh.Bv., (Thai)
9/2/144-145) เมื่อเห็นว่ามีความพร้อมแล้วจึงลง
มาถือปฏิสนธิใน พระครรภ์ของพระมารดา โดยมี
ลักษณะเฉพาะพระองค์ ได้แก่ ธรรมดาของพระ
โพธิสัตว์ในการปฏิสนธิ 16 ประการ มหาบุริสลักษณะ
32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ

เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงบำเพ็ญ
พุทธจริยา 3 และพุทธกิจ 5 จนเหล่าเทพยดาและ
มนุษย์กล่าวสรรเสริญถึงพระพุทธคุณ 9 ประการ
เรียกว่า นวรคุณ คือคุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็น
พระอรหันต์ (Phra Bhramgunabhorn (P.A.
Payutto), 2010 : 156) เกวัญสูตรระบุว่า
พระพุทธเจ้าถึงพร้อมด้วยปาฏิหาริย์ 3 ได้แก่ อิทธิ
ปาฏิหาริย์ คือการแสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ อาเทศ
นาปาฏิหาริย์ คือการท่ายใจได้เป็นอัศจรรย์และ

อนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือการได้รับผลจากการปฏิบัติตามคำสอนได้เป็นอัศจรรย์ (D.I., (Thai) 9/483-486/214-216)

1.4 ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าหลวงพุทธรูปนิพนพาน ภายหลังพุทธรูปนิพนพานเหล่าพุทธรูปศาสนิกชนได้ยึดถือสิ่งแทนความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้า 2 ประเภท ได้แก่

1.4.1 สิ่งที่ยึดถือตามพระพุทธรูปที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ก่อนที่พระพุทธรูปเจ้าจะปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า ในกาลที่พระองค์ล่วงลับไปให้ยึดเอาพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาแทน และให้ยึดเอาสังฆเวชนียสถาน 4 แห่ง เป็นสถานที่ระลึกถึงพระองค์ (D.I., (Thai) 10/198-202/147-151)

1.4.2 สิ่งแทนความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นหลังพุทธรูปนิพนพานโดยกลุ่มนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้สร้างและจัดหมวดหมู่สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าเพื่อให้เป็นสิ่งที่ระลึกถึงพระองค์ ได้แก่ เจดีย์ 4 ประกอบด้วยธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์ (Krom Phraya Damrong Rajanubhab, 1970 : 3) สิ่งแทนความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าดังกล่าว มีทั้งสิ่งที่เป็นนามธรรมคือพระธรรมวินัยอันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้มุ่งสู่การบรรลุธรรมหรือแสวงหาความสุขทางใจ และสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือสังฆเวชนียสถาน 4 แห่ง พร้อมกับเจดีย์ 4 อย่าง สิ่งแทนความเชื่อเหล่านี้มีบทบาทรักษาและสร้างพลังแห่งความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าของเหล่าพุทธรูปศาสนิกชนให้เจริญมั่นคง อีกทั้งยังเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่รองรับและแสดงถึงความมีอยู่จริงของพระพุทธรูปเจ้า

ในห้วงเวลาที่ผ่านมา

ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นฐานข้อมูลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในล้านนา โดยพระสงฆ์ล้านนาได้จัดระบบความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าอย่างเป็นแบบแผนด้วยการแบ่งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เผยแผ่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมล้านนา

2. ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา การรับรู้ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าของชาวล้านนาในอดีตเป็นการรับรู้ผ่านการเผยแผ่อย่างไม่เป็นแบบแผนจากกลุ่มพ่อค้าและผู้อพยพชาวอินเดียที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับชาวล้านนา ภายหลังจึงได้รับรู้อย่างเป็นแบบแผนจากการเผยแผ่ของพระสงฆ์ที่มีกษัตริย์ให้ความอุปถัมภ์นับตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวีนำพระสงฆ์ผู้รอบรู้พระไตรปิฎก 500 รูป มาเผยแผ่ในอาณาจักรหริภุญชัย (ลำพูน) เมื่อ พ.ศ. 1204 จากนั้นพระพุทธศาสนาแบบลังกาได้เผยแผ่เข้ามาในล้านนาอีก 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 1912 พระญากือนาได้อาราธนาพระสุมนเถระจากเมืองสุโขทัยนำพระพุทธศาสนานิกายรามัญวงศ์หรือนิกายลังกาวงศ์เก่าจากนครพน (เมืองมะตะมะ) มาเผยแผ่ในเมืองลำพูน-เชียงใหม่ และพ.ศ. 1973 รัชสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน พระญาณคัมภีร์เถระพร้อมคณะไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาแล้วนำคติและวัตรปฏิบัติแบบลังกามาเผยแผ่ในล้านนาเรียกว่า นิกายลังกาวงศ์ใหม่

ต่อมาพระสงฆ์ล้านนา สนใจศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ตลอดจนถึงคัมภีร์ที่แต่งในลังกาอย่างจริงจัง แล้วนำมาเป็นแบบอย่างในการ

แต่จรรณกรรมพระพุทธศาสนาหลายเรื่องทั้ง ภาษาบาลี แปลแบบนิสสัย และสำนวนโวหารล้นนา เช่น สัมภารวิปาก ชินกาลมาลีปกรณ์ ชินมหา นิทาน ปฐมสมโพธิ มูลศาสนา ปัญญาสาตก ตำนาน อานิสงส์ คำสอน เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏใน จรรณกรรมพระพุทธศาสนาล้านนา มีลักษณะ สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่มีเนื้อหาบางส่วนที่มีความแตกต่าง อีกทั้งยังใช้ คำเรียกขานที่เป็นคำเฉพาะล้านนา ดังนี้

2.1 การใช้คำเรียกขานเฉพาะถิ่น ล้านนา จรรณกรรมปัญญาสาตกแบบแปลนิสสัย และตำนานพระเจ้าเลียบโลกสำนวนล้านนา ปรากฏการใช้คำเรียกขานพระพุทธเจ้าที่เป็นคำ เฉพาะถิ่นล้านนาว่า พระ และพระเจ้า คำว่า พระ แผลงมาจากคำภาษาบาลีว่า วร เป็นคำคุณนาม แปลว่า ประเสริฐ ยอดเยี่ยม ส่วนคำว่า เจ้า เป็นคำ นาม แปลว่า เจ้านาย ผู้เป็นใหญ่ ผู้สืบเชื้อสายมา จากกษัตริย์ (Rungruengsri, 2004 : 200) เมื่อรวม กันเป็น พระเจ้า ใช้เรียกขานจำเพาะพระพุทธเจ้า จึงเป็นคำแสดงถึงพุทธคุณว่า ทรงเป็นผู้ประเสริฐ ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในโลก ไม่มีใครเสมอเหมือน และประเสริฐว่า สอดคล้องกับอรรถกถาใน คัมภีร์ วิสุตทชนวิลาสินีว่า ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่าไม่เป็นสอง (Kh.Ap.A., (Thai) 8/1/188) นอกจากนั้น การบำเพ็ญบารมีของพระ โพธิสัตว์ จรรณกรรมมูลศาสนา สำนวนล้านนา ใช้คำว่า สร้างสมพาร และพำเพ็ญปารมีธัมม์ คำว่า สมพาร แผลงมาจากคำภาษาบาลีว่า สมภาร แปลว่า การสะสม รวบรวม เครื่องเต็มพร้อมหรือ

เครื่องหนุน (Phra Udonkhanathikan and Sarapadnue, 2005 : 440) ส่วนคำว่า พำเพ็ญ ในภาษาถิ่นล้านนาตรงกับคำว่า บำเพ็ญ ทั้งคำว่า สร้างสมพาร และ พำเพ็ญ มีความหมายเหมือนกัน คือ การสร้างและสะสมบารมีให้เต็มเปี่ยมเพื่อบ่ม เพาะหรือเกื้อหนุนต่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

2.2 เนื้อหาที่มีความแตกต่างจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

2.2.1 ความเชื่อเรื่องการทำเพ็ญ บารมีของพระโพธิสัตว์ จรรณกรรมสัมภารวิปาก และชินกาลมาลีปกรณ์มีเนื้อหาาระบุถึงการบำเพ็ญ บารมีของพระโพธิสัตว์ย้อนออกไปไกล ซึ่งเป็น เหตุการณ์นอกกาลพุทธภูมิ (พาหิรินิทาน) โดยระบุ ถึงพระโพธิสัตว์เกิดแรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ในช่วงที่ยังไม่ได้พบ และไม่ได้ตั้งความปรารถนา เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด เนื้อหาในส่วนนี้แตกต่างจากคัมภีร์พุทธวงศ์และ คัมภีร์มธรรตวิลาสินีที่กล่าวเฉพาะในช่วงที่พระ โพธิสัตว์บังเกิดเป็นสุเมธดาบสแล้วได้รับพุทธ พยากรณ์ครั้งแรกจากพระปิงกรพุทธเจ้าเป็นต้นมา จนถึงสมัยพระกัสสปพุทธเจ้าเท่านั้น ความแตกต่าง นี้เกิดจากการนำเนื้อหามาจากคัมภีร์โสฬสตัดกัมมา นิทานที่พระจุฬพุทธโฆสาจารย์แต่งในลังกา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 (Na Bang Chang, 1990 : 148)

2.2.2 ความเชื่อเรื่องกัปที่ พระพุทธ เจ้าบังเกิด จรรณกรรมสัมภารวิปาก ระบุว่า ในอสุณญกัป (กัปที่ไม่ว่างจากผู้มีคุณ) จักเป็นกาลบังเกิดของผู้มีมหิทธิมเหศักดิ์ 4 จำพวก ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธ

สาวกหรือพระอัครสาวก และพระบรมจักรพรรดิราชา (Bangkok Monastic Order, 2009) เนื้อหาในส่วนนี้ระบุแตกต่างจากคัมภีร์มรุตถวิลาลินีที่ระบุว่าในอสุนฺญกัป ผู้มีคุณจักบังเกิด 3 จำพวก ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ (Kh.Bv.A, (Thai) 9/2/466-467) โดยไม่ระบุถึงพระพุทธสาวกหรือพระอัครสาวกการที่คัมภีร์สัมภารวีการะบุเช่นนี้ เพราะพระพุทธสาวกหรือพระอัครสาวกนั้น เป็นผู้มีความที่เกิดจากการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แล้วบรรลุธรรมตาม จึงเป็นสิ่งที่บังเกิดในกัปที่มีพระพุทธเจ้าเท่านั้น

2.2.3 ความเชื่อเรื่องลักษณะของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้าย วรรณกรรมสัมภารวีกา ชินมหานิทาน และปฐมสมโพธิ ระบุถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 มีความสอดคล้องกับคัมภีร์มหาปทานสูตรและลักษณสูตร ส่วนอนุพยัญชนะ 80 ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่ระบุในอรรถกถาคือคัมภีร์สมังคลวิลาลินีและคัมภีร์ปัญจสุทนี โดยไม่มีรายละเอียดว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง นอกจากนั้นลักษณะรูปมงคล 108 ที่ปรากฏใต้ฝ่าพระบาท ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่นำเนื้อหามาจากคัมภีร์ที่แต่งในลังกา 2 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์สมันตภัททิยะและคัมภีร์ชินาลังการฎีกา ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงรายชื่อเครื่องหมายมงคล 108 ซึ่งตรงกับรูปมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย (Waldemar C. Sailer, 1993 : 36-40)

2.2.4 ความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระพุทธเจ้า วรรณกรรมชินมหานิทานได้วิชันนาการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ที่ใช้เวลายาวนานถึง 6 ปี ว่าเป็นเพราะวิบากกรรมที่พระองค์เคยสร้างไว้เมื่อสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า (National Library, Fine Arts Department, 1987 : 84) เนื้อหาในส่วนนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่เป็นทัศนะของผู้แต่งที่เพิ่มเติมทีหลัง ทั้งนี้เนื้อหาในส่วนนี้ยังขัดแย้งกับคัมภีร์พุทธวงศ์ที่ระบุว่า ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ได้รับพยากรณ์จากพระกัสสปพุทธเจ้า ว่าจักได้ตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้าในอนาคตกาล (Kh.Bv., (Thai) 33/553-726)

2.2.5 ความเชื่อในการบูชาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า วรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์ระบุถึงการนำพระบริขารและรอยพระบาทไปประดิษฐานในเมืองต่างๆ สำหรับเป็นที่สักการบูชา เนื้อหาในส่วนนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์มหาปรินิพพานสูตร แต่ถูกแต่งเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง โดยเฉพาะในยุคที่มีความนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปเป็นอุทิศเจดีย์และสร้างเจดีย์บรรจุพระบริขารเป็นบริโศคมเจดีย์ ทำให้เจดีย์ทั้งสองมีบทบาทรักษาและสืบทอดความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าหลังพุทธปรินิพพานให้คงอยู่สืบไป

3. ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนา ก่อนที่พระพุทธศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์จะเผยแผ่เข้ามา สังคมวัฒนธรรมล้านนามีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผี ขวัญ วิญญาณ ขี้ต (เสนียดจัญไร ความเป็นอัปมงคล) และเครื่อง

รางป้องกันผีหรือวิญญาณร้าย เมื่อพระพุทธศาสนาและความเชื่อแบบพราหมณ์เข้ามาเผยแผ่ในล้านนาทำให้เกิดการผสมความเชื่อระหว่างกันและกันจนกลายเป็นความเชื่อที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นล้านนา

ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญญาธิการที่ยิ่งใหญ่ ทรงอุบัติมาเพื่อโปรดสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาและพุทธกิจเพื่อโปรดสัตว์โลก รวมทั้งชาวล้านนาด้วยการแสดงธรรม ปรายักษ์ ปรายาค ทำนายเหตุการณ์บ้านเมือง ประทับรอยพระพุทธบาทและประทานเส้นพระเกศาธาตุ ทรงมีพุทธานุภาพเหนือพลังอำนาจลี้ลับ นอกจากนั้นยังเชื่อว่าหลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ด้วยสถานะที่เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์

การที่ชาวล้านนามีความเชื่อต่อพระพุทธเจ้าดังกล่าว เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องผี ขวัญ และวิญญาณ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังรากลึกอยู่ในสังคมวัฒนธรรมล้านนา แม้พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาจนเจริญรุ่งเรืองแล้วก็ตามความเชื่อเหล่านี้ก็ยังไม่สูญไป แต่กลับส่งอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรินิพพานไปแล้วให้ดำรงอยู่ในสถานะที่เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ยังคงบำเพ็ญพุทธกิจโปรดสัตว์โลกอยู่

ครั้นเมื่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นความเชื่อใหม่ได้เผยแผ่เข้ามาช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมกับความเชื่อดั้งเดิมในล้านนา ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางความเชื่อระหว่างกันและกัน 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ความสัมพันธ์แบบวิวัฒนาการระหว่างความเชื่อใหม่กับความเชื่อเก่า โดยสะท้อนผ่าน

ตำนานท้องถิ่นเรื่องยาขวัญข้าวและตำนานปู่สะเย่าสะเย่ วิวัฒนาการความสัมพันธ์มี 3 ระยะ คือระยะแรก ความสัมพันธ์แบบขัดแย้งหรือไม่ยอมรับของความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้า ระยะที่ 2 ความสัมพันธ์แบบประนีประนอมที่ต่างฝ่ายต่างยอมรับซึ่งกันและกันและระยะที่ 3 ความสัมพันธ์แบบผสม เมื่อความขัดแย้งถูกสลายจึงเกิดการผสมทางความคิดความเชื่อในรูปแบบประเพณีพิธีกรรม

2. ความสัมพันธ์แบบการจัดลำดับชั้นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เมื่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าได้รับการยอมรับมากขึ้น จึงถูกยกให้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือความเชื่อดั้งเดิม ดังปรากฏในตำนานต่างๆ ที่ให้ภาพลักษณ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนืออำนาจของความเชื่อดั้งเดิม เช่น ยักษ์นาคนายาขวัญข้าว เป็นต้น นอกจากนั้นการแบ่งชั้นอำนาจของ ผีเจ้านายหรือผีอารักษ์ในท้องถิ่น ได้แบ่งออกเป็น 9 ชั้น ตามการสังสมบุญบารมีที่ได้ประทับทรงแล้วช่วยเหลือมนุษย์ เชื่อว่าชั้นที่ 9 ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดจะไม่ลงประทับทรงเพราะจะรอเป็นพระอรหันต์ในยุคพระศรีอาริยมตไตรย์ แต่ผีเจ้านายทุกลำดับชั้นจะขึ้นต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดคือพระพุทธเจ้า (Ramitanont, 1984 : 38)

เมื่อชาวล้านนารับรู้และมีความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าแน่นแฟ้นมากขึ้น จึงสร้างสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าเพื่อสักการบูชา ได้แก่ การสร้างพระธาตุ พระพุทธบาท และพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระพุทธรูปนั้น ชาวล้านนาเชื่อว่า เป็นสิ่งมีชีวิตและมีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีการประกอบพิธีการสร้างและพิธีบรมสมโภชอย่างพิถีพิถัน

จึงมีวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเสมือนว่า ได้ถวายเป็นอภิวรรคแก่พระพุทธรูปเจ้าขณะที่ยังมีพระชนม์อยู่ ประกอบด้วย การสร้างอาคารสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป การล้างหน้า แปรงฟัน และเช็ดหน้าพระพุทธรูป การถวายข้าวพระพุทธรูป การห่มผ้า และเครื่องกันหนาวแก่พระพุทธรูป การถวายเทียนนอนแก่พระพุทธรูป การถวายสิ่งของแก่พระพุทธรูป และการขอขมาพระพุทธรูป (สุมาแก้วทั้งสาม) นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปพร้อมกับพิธีกรรมที่ขอพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในการปกปักรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข ด้วยเหตุที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ายังดำรงอยู่ด้วยสภาวะที่เป็นวิญญานศักดิ์สิทธิ์คอยปกปักรักษาหรือคุ้มครองชาวล้านนาและบ้านเมืองให้อยู่ดีมีสุข ชาวล้านนาจึงเรียกขานพระพุทธรูปเจ้าและพระพุทธรูปว่า พระเจ้า อันเป็นพระนามที่แสดงถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีบทบาทในการปกปักรักษาให้รอดพ้นจากพลังอำนาจลึกลับ

การยึดโยงความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าในวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อสร้างความรู้สึกรอบอุ่นและมั่นคงทางจิตใจ คือการจัดประเพณีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสภาพสังคม 2 ประเภท ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมในรอบปี (ประเพณีพิธีกรรม 12 เดือน) และประเพณีพิธีกรรมในโอกาสพิเศษ โดยประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้ มีคติมาจากพระสูตร พระวินัย หลักธรรมพุทธประวัติ ธรรมบท และตำนาน แต่มีความเชื่อท้องถิ่นและความเชื่อแบบพราหมณ์ผสมอยู่อย่างแน่นแฟ้น ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้า มีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมล้านนาทั้งระดับปัจเจกชนและ

ระดับสังคมในด้านการเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ การขัดเกลาจิตใจและพฤติกรรม การสร้างสรรค์ประเพณีพิธีกรรม การสร้างสรรค์ศิลปกรรมและการเมืองการปกครอง

การที่ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้ามีความเคลื่อนไหวที่มีลักษณะสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวล้านนาดังกล่าว จึงทำให้ชาวล้านนาเกิดความรู้สึกรักเคารพ ยำเกรง และเชื่อมั่นว่าพระพุทธรูปเจ้าไม่ได้เป็นบุคคลอื่นไกลและไม่ได้สูญไปไหน หากแต่อยู่ใกล้ชิดที่คอยสร้างความรู้สึกรอบอุ่นใจเมื่อได้สักการบูชา มีความเชื่อมั่นในพุทธานุภาพที่ปกปักรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข และมีจิตใจที่สุขสงบเมื่อได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระองค์

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนา อันเป็นพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า แม้ชาวล้านนาจะนับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าเป็นแกนหลักอย่างเป็นระบบ แต่ความเชื่อดั้งเดิมที่เคยเชื่อถือ ได้แก่ ผี ขวัญ และวิญญาน ก็ยังดำรงอยู่อีกทั้งยังทำให้ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้าที่ปรินิพพานไปแล้วให้มีลักษณะผสมสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิม โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ายังดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นวิญญานศักดิ์สิทธิ์ คอยปกปักรักษาคุ้มครองให้ชาวล้านนาอยู่ดีมีสุข ปราศจากภัยอันตรายจากพลังอำนาจลึกลับ และดลบันดาลให้สมปรารถนา สะท้อนให้เห็นว่า ปรากฎการณ์ทางธรรมชาติที่ซับซ้อนลึกลับในสังคมวัฒนธรรมล้านนา

ส่งผลต่อความรู้สึกทางจิตใจให้อ่อนไหว กลัว วิตกกังวล และมีความต้องการความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต ความเชื่อดั้งเดิมไม่อาจตอบสนองความต้องการทางจิตใจดังกล่าวได้ทั้งหมด จึงต้องพึ่งพาอาศัยความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะคล้ายกับความเชื่อดั้งเดิมมาเติมเต็มให้เกิดความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย สอดคล้องกับแนวคิดของ ชนิตรา จิตชินะกุล (Chitchinakun, 2002) ที่กล่าวถึงสาเหตุของความเชื่อว่า เมื่อมีสิ่งที่สอดคล้องกับความรู้สึกดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ ก็จะปลงใจเชื่อทันที อีกทั้งความกลัวต่อภัยธรรมชาติและความต้องการชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความเชื่อ

เมื่อชาวล้านนาที่มีความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมแล้ว จึงมีปฏิสัมพันธ์กับความเชื่อนั้นอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ การสร้างพระพุทธรูปเป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้า โดยประกอบพิธีกรรมการสร้างอย่างพิถีพิถัน เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ แล้วมีวัตรปฏิบัติต่อพระพุทธรูปเสมือนว่า พระพุทธเจ้ายังมีพระชนมอยู่ อันเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงพลังของความเชื่อที่สามารถทำให้บุคคลที่มีความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นแสดงปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับแนวคิด Saeng Channgam (1991) ที่กล่าวว่าเมื่อบุคคลมีความเชื่อที่แน่นแฟ้นจะแสดงปฏิสัมพันธ์ต่อสิ่งที่เชื่ออย่างไม่สงสัยแตกต่างจากคนที่มีความรู้จะมีลักษณะตรงกันข้ามคือไม่ค่อยอุทิศทุ่มเทต่อความเชื่อ

สิ่งสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะทางจิตใจของชาวล้านนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าคือความสุข ความสงบ และความเบิกบานทางจิตใจ

ที่ได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา การปล่อยวาง การเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ความเชื่อดั้งเดิมไม่สามารถตอบสนองได้ สอดคล้องกับทัศนะของ Chiraphon Pattaranupat (1985) ที่กล่าวว่า เมื่อบุคคลเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมเป็นเหตุจูงใจให้กระทำเพื่อตอบสนองความเชื่อนั้น เมื่อความเชื่อเปลี่ยน พฤติกรรมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะผสมกับความเชื่อดั้งเดิม จึงเป็นสิ่งที่สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี แม้จะมีลักษณะแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ก็ตาม อันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในสังคมวัฒนธรรมล้านนาที่ยังมีความเคลื่อนไหวอยู่ในปัจจุบัน

6. ข้อเสนอแนะ

พระสงฆ์ล้านนาควรปรับกระบวนทัศน์ใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ที่มุ่งแสวงหาเหตุผลนิยม โดยการเผยแผ่ในรูปแบบที่เหมาะสม หากเป็นกลุ่มที่ชอบการเผยแผ่แบบเหตุผลนิยม ควรให้ปัญญาควบคู่กับศรัทธา ส่วนกลุ่มที่ยังยึดถือความเชื่อแบบเดิม ควรชักนำเข้าสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาตามหลักไตรสิกขา

ส่วนข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรมของ

ชาวพุทธเถรวาทกับมหายาน ควรศึกษาอัตลักษณ์ ควรศึกษาความเชื่อเรื่องการสิ้นสุตอายุพระพุทธ
พระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติในกลุ่มชาติพันธุ์ไทและ ศาสนา 5,000 ปี

References

- Bangkok Monastic Order. (2009). *Sambharavipaka*. 5th Edition. Bangkok : Thana Press.
- Channgam, S. (1991). *Theology*. 2nd edition. Bangkok : Thai Wattana Panich.
- Chitchinakun, K. (2002). *Folklore*. Bangkok : Odean Store Co., Ltd.
- Krom Phraya Damrong Rajanubhab. (1970). *Legend of the Buddha Pagoda*. Bangkok : Silapa Bannakan Printing House.
- Likitanon, L. (1991). *Theravada Buddhist Literatures*. Chiang Mai : Department of Thai Language Faculty of Humanities Chiang Mai University.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). *Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- Na Bangchang, S. (1990). *The Evolution of Pali literature in the Suttatpitaka written in Thailand*. Bangkok : Chulalongkorn University Printing.
- National Library, Fine Arts Department. (1987). *Jina Maha Nidana Book II Thai Version*. Bangkok : Saha Pracha Phanich.
- Pattaranupat, C. (1985). *Status of Education on the Beliefs of Thai People*. Bangkok : Thai Studies Project Chulalongkorn University.
- Phra Bhramgunabhorn (P.A. Payutto). (2010). *Dictionary of Buddhism*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- Phra Udonnkhanathikan (Chawin Srakam) and Sarapadnuke, C. (2005). *Pali-Thai Dictionary for Students*. 5th edition. Bangkok : Dharmasarn Company Limited.
- Promlert, S. (2009). *Tipitaka Studies*. Bangkok : Thai Rai Wan Printing.
- Ramitanont, C. (1984). *Phee Chao Nai: Spirits of the Lords*. Chiang Mai : Ming Muang Printing House.
- Rungruengsri, U. (2004). *Lanna-Thai Dictionary Mae Fah Luang edition*. Chiang Mai: Department of Thai Language Faculty of Humanities Chiang Mai University.
- Waldemar, C. Sailer. (1993). *The World of the Buddha Footprint in The Nature of the Buddha's Footprint and the Buddha Footprint in Thailand*. Jarunee Incherdchai (Editor). Bangkok : Prescale Printing House.

